

IULIANA STAVARACHI*

CÂTEVA CONSIDERAȚII PRIVIND APARIȚIA MAHALALEI MUNTENIMII DIN IAȘI ÎN SECOLUL XVII**

Mahalaua – din Imperiul Otoman în Țările Române

Apărute târziu, în etapa finală a fenomenului de urbanizare din Europa¹, orașele din Țările Române au avut un parcurs specific, datorat în mare parte contextului politic, social și economic al spațiului geografic în care s-au dezvoltat. Într-o perioadă în care orașele Europei de Apus și Centrale și-au schimbat înfățișarea, pășind spre modernitate, spațiul urban românesc a dobândit noi trăsături care i-au particularizat evoluția și l-au apropiat, începând cu secolul XVII, de orașele specifice spațiului oriental. Lipsa fortificațiilor, dezvoltarea uneori necontrolată, subordonarea orașului puterii domnești, dar și controlului exercitat de factorul religios, sprijinit de acela politic – au fost elemente care au încurajat această tendință.

Evoluția centrelor urbane din Țările Române în prima etapă de dezvoltare, încadrată secolelor XIV-XVI, a dus la apariția unor noi realități, menite să răspundă necesităților orășenilor; dintre acestea, un loc important era ocupat de nevoia de structurare și de organizare a spațiului fizic, aflat într-o continuă schimbare. Extinderea perimetrului urban și dinamizarea vieții sociale din această epocă au solicitat o atenție sporită din partea autorităților locale, obligate să se preocupe de feluritele împărțiri teritoriale. Începutul secolului XVII găsea orașele de la est de Carpați² într-o etapă incipientă de ordonare și împărțire a spațiului administrativ, formată din structuri de tipul unor parohii sau al unor ulițe și târguri, cu zonele aferente de locuire³. Aglomerarea

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Cercetare finanțată prin proiectul „MINERVA – Cooperare pentru cariera de elită în cercetarea doctorală și postdoctorală”, cod contract POSDRU/159/1.5/S/137832, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.

¹ Laurențiu Rădvan, *At Europe's Borders – Medieval Towns in the Romanian Principalities*, Leiden, Editura Brill, 2010, p. 22. O analiză a sistemului urban din partea centrală și estică a continentului la Bariša Krekić, *Urban Society of Eastern Europe in Premodern Times*, Berkeley, Los Angeles and London, University of California Press, 1987, 169 p.

² În Țara Românească situația era una asemănătoare, orașele fiind împărțite, din punct de vedere administrativ, în enorii și parohii, cele două structuri urbane intersectându-se pe toată perioada secolului XVII și desemnând, de cele mai multe ori, aceeași realitate spațială. Vezi Adriana Scripcaru, *Evoluția zonei Mântuleasa din vremea mahalalei până astăzi*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie”, București, vol. XVII, p. 377; N. Iorga, *Istoria Bucureștilor*, București, Editura Vremea, 2008, p. 73-75.

³ În Iași, până la jumătatea secolului XVII, sunt atestate Târgul de Jos, Târgul de Sus sau Târgul Nou, Târgul lui Barnovschi în *Documente privitoare la istoria orașului Iași* (în continuare, *Documente Iași*), vol. I, *Acte interne (1408-1660)*, ed. Petronel Zahariuc, Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoitei, 1999, p. 484, nr. 425; 186, nr. 136; p. 425, nr. 355; p. 397-340, nr. 319. Această împărțire era valabilă și pentru restul orașelor din

centrelor urbane medievale după secolul XVII – fenomen necontrolat în unele zone, dezvoltat de domnie în altele – a obligat administrațiile orășenești să caute măsuri de eficientizare a folosirii spațiului.

Acesta este contextul în care *parohia* (structură atribuită mai mult unei organizări sociale și religioase și într-o mai mică măsură uneia teritorial-administrativă⁴) și *ulița* (sintagmă folosită în special pentru încadrarea teritorială și pentru desemnarea căilor de comunicație urbană⁵, începând cu perioada de dominație a puterii otomane în zonă) au fost înlocuite treptat de o nouă structură urbană, și anume *mahalaua*. Originea ei era Imperiul Otoman, acolo unde desemna principala moleculă urbană și structură administrativ-teritorială a orașului⁶. Influența turcă tot mai accentuată la nord și sud de Dunăre, începând cu secolele XV-XVI⁷, a dus la răspândirea acestei structuri, mai întâi în Peninsula Balcanică și apoi, începând cu secolul următor, și în Țările Române, acolo unde procesul de urbanizare era încă în desfășurare⁸.

Adoptarea mahalalei în noile regiuni – indiferent de tipul relațiilor de putere dintre Imperiul Otoman și provinciile sale – a presupus păstrarea elementelor ei definitorii, precum și suprapunerea unor noi trăsături, datorate specificului local. Prin definiție, mahalaua a pătruns în provinciile Imperiului Otoman având două atribuții majore. Prima era cea administrativă, mahalaua fiind parte a unei localități urbane, bine delimitată, ce avea ca punct central lăcașul de cult (moscheea sau biserica) și reunea o populație eterogenă din punct de vedere socio-profesional sau al statutului social, însă omogenă din perspectivă etnică sau religioasă⁹. O exemplificare a acestei prime atribuții ne este oferită de împărțirea administrativă a orașului Belgrad la 1560, care cuprindea 16 mahalale musulmane, 11 mahalale creștine și o mahala evreiască¹⁰; iar acesta este doar un exemplu¹¹. A doua atribuție era cea socială, mahalaua fiind cadrul de agregare comunitară, de încurajare și dezvoltare a sentimentului identitar și de păstrare a securității colective¹². Mahalaua oferea comunității un cadru fizic pentru manifestarea activităților ei de zi cu zi, consolidând securitatea și controlul social, apartenența

Țara Moldovei, toponimia urbană fiind una asemănătoare, mai ales în cazul structurilor de târg organizate în aceste centre urbane.

⁴ Sanda Voiculescu, *Parohia – spațiu de agregare religioasă, socială și urbanistică*, în „Secolul XX”, vol. 385-387/1997, nr. 4-6, p. 147.

⁵ Marius Chelcu, *Ulițe și mahalale: sensuri urbanistice (secolele XVII-XVIII)*, în *AIX*, XLIX/2012, p. 77.

⁶ Ayşe Sema Kubat, *The Morphological History of Istanbul*, în „Urban Morphology. Journal of the International Seminar on Urban Form”, Birmingham, UK, 3, nr. 1, 1999, p. 28-41.

⁷ Bogdan Murgescu, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa creștină*, Iași, Polirom, 2012, p. 54.

⁸ Vjeran Kursar, *Being an Ottoman Vlach: On Vlach Identity(ies), Role and Status in Western Parts of the Ottoman Balkans (15th-18th Centuries)*, în *OTAM* (Journal of The Center for Ottoman Studies), Ankara University, 34/2013, p. 150.

⁹ Feyzi Baban, *Community, Citizenship and Identity in Turkey*, în *Citizenship in a Global World: European Questions and Turkish Experiences*, ed. E. F. Keyman, A. İçduygu, London, Routledge, 2005, p. 53.

¹⁰ Ludá Klusáková, *Between Reality and Stereotype: Towns Views of the Balkans*, „Urban History”, Cambridge, 28, 3/2001, p. 364.

¹¹ Pentru o privire de ansamblu asupra orașului din această parte a continentului, a se consulta E.A. Gutkind, *International History of City Development*, I, *Urban development in Central Europe*, New York, The Free Press of Glencoe, 1964; Lajos Fekete, *Buda and Pest under Turkish Rule*, în „Studia Turco-Hungarica”, Budapest, Lorand Eötvös University, III, 1976, p. 23-45. O privire comparativă asupra orașelor din această parte a continentului găsim la Jaroslav Miller, *Urban Societies in East-Central Europe, 1500-1700*, Aldershot, Ashgate, 2008, p. 2-31; Nikolai Todorov, *The Balkan City 1400-1900*, Seattle and London, University of Washington Press, 1983, 616 p.; Ines Aščerić-Todd, *Dervishes and Islam in Bosnia. Sufi Dimensions to the Formation of Bosnian Muslim*, Leiden, Brill, 2015, p. 75 și următoarele.

¹² Hülya Canbakal, *Some Questions on the Legal Identity of Neighborhoods in the Ottoman Empire*, în „Anatolia Moderna. Yeni Anadolu”, X/2004, p. 131.

identitară și relațiile de vecinătate¹³, precum și un cadru de manifestare a colectivităților sociale din oraș¹⁴ și a tuturor solidarităților, în vederea soluționării problemelor de ordin edilitar¹⁵.

Locuitorii mahalalei (în forma ei originală) se identificau cu ea, dezvoltând un puternic sentiment identitar în cadrul unui sistem social specific, a cărui bază era reprezentată de elementul confesional. Gruparea și conviețuirea orășenilor în comunități religioase, alături de buna organizare a activităților economice erau definiții pentru mahalaua otomană¹⁶. În acest sens, reperul central era edificiul religios, în jurul căruia mahalaua căpăta un profil aparte¹⁷. Lăcașul de închinăciune îndeplinea, pe lângă rolul său primordial, și pe acela de reper topografic sau de element de coagulare socială. Pe lângă lăcașul de rugăciune, locul liber din mahala lua forma unei piețe – *meydan* – și reprezenta locul public de adunare a mahalagiilor atât cu scop social, dar și economic, lui adăugându-i-se și școlile sau băile publice¹⁸. Dezvoltarea acestei structuri urbane prin integrarea noilor veniți presupunea ca ei să respecte anumite cutume, conduita lor fiind atent supravegheată de autohtoni, mahalagii asigurându-se astfel că liniștea locului nu avea să fie perturbată. Locuitorii mahalalei din Imperiul Otoman aveau o libertate de acțiune considerabilă față de puterea centrală orășenească, trăgând la răspundere și luând măsuri contra celor care încălcau regulile interne. Astfel, mahalaua (comunitatea) își proteja locuitorii, exercitând asupra lor un mecanism de ordonare și disciplinare socială¹⁹ asemănător celui din spațiul urban occidental, sub formă de „gute Policey” sau „bonne police”²⁰.

Un alt element determinant era conceptul de *răspundere* comună, adică responsabilizarea tuturor locuitorilor pentru acțiunile unuia dintre ei. Garantarea colectivă a comportamentelor adecvate era o sarcină a tuturor, iar rezolvarea oricărui conflict depășea rareori granițele mahalalei, ajungând cu greu la autoritățile orașului sau la domnie. Funcționând ca o unitate efectivă, mahalaua era reprezentată în fața autorităților de un conducător ales dintre locuitorii ei mai bătrâni sau dintre îndrumătorii spirituali²¹.

Mahalaua otomană pare o formă de împărțire a spațiului fizic al unui oraș, însă ea s-a dezvoltat, așa cum caracteristicile o dovedesc, mai mult ca o formă de organizare

¹³ *The Oxford Handbook of Cities in World History*, ed. Peter Clark, Oxford, Oxford University Press, 2013, p. 124; Cem Behar, *A Neighborhood in Ottoman Istanbul. Fruit Vendors and Civil Servants in the Kasap Ilyas Mahalle*, State University of New York Press, 2003, p. 4; Alexandre Popovic, Asma Rashid, *The Muslim Culture in the Balkans (16th-18th Centuries)*, în „Islamic Studies”, Islamabad, vol. 36/1997, nr. 2/3, Special Issue, *Islam in the Balkans*, p. 178.

¹⁴ Ebru Boyar, Kate Fleet, *A Social History of Ottoman Istanbul*, New York, Cambridge University Press, 2010, p. 123.

¹⁵ Ilber Ortayli, *The Evolution of the Spatial Pattern of Istanbul*, în „Turkish Public Administration Annual”, 5/1978, p. 188.

¹⁶ Ludá Klusáková, *op. cit.*, p. 361; Borislav Puljić, *Mahalles in the City of Mostar: Topography, Origins and Urban Features*, în „Prostor. A Scholarly Journal of Architecture and Urban Planning”, 19/2011, nr. 1 (41), p. 171.

¹⁷ Mary Sparks, *The Development of Austro-Hungarian Sarajevo, 1878-1918: An Urban History*, London, Bloomsbury Publishing, 2014, p. 22; Ilber Ortayli, *op. cit.*, p. 190.

¹⁸ Cem Behar, *op. cit.*, p. 3-4.

¹⁹ Hayri Erten, *Neighborhood Consciousness as a Social Control Mechanism According to the Ottoman Judicial Records in the 17th and 18th Centuries (The Case of Konya)*, în „Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi”, 2012/62, p. 121.

²⁰ Maria Pakucs-Willcocks, *Sibiul în veacul al XVI-lea: ordine și disciplină în vremea premodernității. în Lumea orașului – cercetări de istorie urbană*, coord. Simion Câlția, București, Editura Universității din București, 2013, p. 72-73.

²¹ *The Oxford Handbook of Cities in World History*, p. 124-125.

socială²². Întâietatea comunității în fața individului era o constantă a mahalalei otomane, prin aceasta urmărindu-se eliminarea oricărui diferent neconcordanț cu valorile ei²³. Denumită adeseori după numele unui personaj local, după o trăsătură a populației cuprinse, după o formă de relief sau după un reper topografic al zonei, ea a avut rolul de a închea aglomerări urbane din zeci sau sute de case²⁴, dughene, fântâni și piețe adunate în jurul unui lăcaș de cult și a unei căi principale de acces²⁵. Fiind o entitate mai degrabă socială decât una administrativă, mahalaua conținea trei elemente definitorii: viața de familie, comunitatea religioasă și vecinătățile²⁶. Altfel spus, cercetătorii nu s-au sfiit să o compare cu un oraș otoman la o scară mai mică²⁷.

Mahalaua din Țările Române și-a păstrat elementele definitorii din zona de proveniență, însă, așa cum a fost cazul și altor centre urbane din Balcani, aceste trăsături au fost adaptate noilor arii socio-culturale în care își făcea apariția. Pentru o mai bună înțelegere a mahalalei din Țările Române, trebuie să avem în vedere câteva din elementele lor definitorii, și anume lipsa fortificațiilor, a zidurilor înconjurătoare, distribuția neordonată a proprietăților intravilane, subordonarea orașului puterii princiare. Și în cazul provinciilor românești, mahalaua a desemnat, de la începutul secolului XVII până la începutul celui de-al XIX-lea, o structură urbană de tip cartier, ce putea fi așezată central sau periferic în cadrul orașului²⁸. Ea cuprindea biserica, element topografic esențial în solidarizarea socială, un perimetru liber pentru piață, un drum de acces principal însoțit de altele secundare, precum și alte repere comunitare, cum era cazul cișmelei. În funcție de mărimea teritoriului ocupat din suprafața orașului, numărul acestor elemente care formau universul mahalagiilor – în special bisericile – era unul variat, putând ajunge până la patru sau cinci, odată cu extinderea granițelor mahalalei și cu apariția unor noi necesități ale locuitorilor, în special cele religioase²⁹.

Apariția unor trăsături specifice mahalalei românești completa trăsăturile enumerate mai sus, variind de la un oraș la altul. Așa se explică existența unei răspunderi colective pentru fapta unui membru al comunității sau rolul juridic oferit locuitorilor mahalalei, chemați să ofere mărturii privind locurile, casele sau dughenele răzeșe³⁰. Locuirea într-o mahala aducea cu sine și o bună cunoaștere a vecinătăților, o lipsă a delimitării spațiului public de cel privat și un cadru prielnic de formare a solidarităților. Gradul de autonomie a mahalagiilor era totuși unul ridicat, atât în stabilirea

²² *The City in the Islamic World*, vol. 2, ed. Salma Jayyusi, Renata Holod, Attilio Petruccioli, André Raymond, Leiden, Brill, 2008, p. 62, 88, 476.

²³ Feyzi Baban, *op. cit.*, p. 3.

²⁴ Ludá Klusáková, *op. cit.*, p. 361. În 1560, în Belgrad, mahalaua evreiască cuprindea cinci proprietăți, iar mahalaua creștină și cea musulmană un număr de 93, respectiv 360 de locuințe.

²⁵ *Ibidem*, p. 365-368.

²⁶ Marius Chelcu, *op. cit.*, p. 73.

²⁷ Ilber Ortaylı, *op. cit.*, p. 198.

²⁸ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, Editura Academiei Române, 1967, p. 99.

²⁹ Simion Călția, *Așezări urbane sau rurale? Orașele din Țările Române de la sfârșitul secolului al 17-lea la începutul secolului al 19-lea*, București, Editura Universității din București, 2011, p. 432). Cazul mahalalei Muntenimii – apoi al celor trei zone în care a fost împărțită: Muntenimea de Jos, de Mijloc și de Sus – dovedește că edificiile religioase puteau fi mai multe, uneori numărul lor trecând de cinci.

³⁰ Într-o societate, precum cea medievală, în care informațiile orale și mărturiile suplineau lipsa documentelor juridice, numeroasele acte privind proprietățile din spațiul urban, începând din secolul XVI, sunt întocmite în baza datelor oferite de mahalagii în vârstă, numiți adesea „oameni buni și bătrâni”, sau de locuitorii aflați în vecinătatea unui perimetru disputat. Vezi *Documente Iași*, vol. I, p. 383-384, nr. 301; p. 507, nr. 450; *ibidem*, vol. II, *Acte interne (1661-1690)*, Iași, Editura Dosoftei, 2000, p. 55, nr. 52.

regulilor vieții interne³¹, cât și în relaționarea cu puterea domnească. Liniștea și pacea mahalagiilor reprezentau o preocupare constantă pentru domnie, una care trecea uneori chiar și înaintea intereselor boierești³², deoarece bunăstarea mahalalei asigura securitatea socială a întregului oraș. Conturată în primul rând teritorial, mahalaua cultiva un sentiment de apartenență, integrând o populație diversificată social; locuitorii ei erau numiți cu toții *mahalagii*, indiferent de statutul social deținut (boier, negustor, simplu orășean sau femeie săracă), această amalgamare sporind importanța respectivelor cartiere³³.

Dacă în privința pătrunderii termenului *mahala* pe teritoriul nostru răspunsul este mai lesne de oferit, calea de acces fiind asigurată de imigrația populației de la sud de Dunăre – o populație citadină în special³⁴, încurajată de puterea domnească prin privilegiul pentru activitățile economice desfășurate³⁵ –, nu la fel de simple sunt răspunsurile legate de geneza lor în spațiul românesc. Sursele cunoscute până în acest moment nu ne arată dacă procesul de adoptare a mahalalei a fost unul spontan sau a reprezentat o măsură de organizare impusă de domn³⁶. Prima mențiune a termenului este atestată în Țara Românească, acolo unde a înlocuit, în secolul XVI, enoria și parohia³⁷. În Moldova, mahalaua a găsit un mediu urban flexibil: aici, singura împărțire administrativă era oferită de căile de acces, de ulițe, noua configurație urbană suprapunându-se principalelor drumuri ale orașului moldovenesc sau unor așezări semiurbane aflate la marginea urbei³⁸. Așa se explică și folosirea concomitentă, în documentele din secolul XVIII, a celor doi termeni, *mahala* și *uliță*, acesta din urmă fiind utilizat atât pentru a desemna calea de acces, cât și pentru a indica o anumită zonă a orașului³⁹. Un prim exemplu în acest sens îl întâlnim în Iași, unde zona Trăpezănească (Târbujenească) este identificată în documente atât cu denumirea de „mahalaoa Trăpăzăniască”, cât și cu cea de Ulița Trăpezenească⁴⁰.

Un alt termen folosit în secolul XVI, alături de cel de *uliță* și *mahala*, este cel de *popor*⁴¹. El acoperea în fapt aceeași realitate urbană, fiind întâlnit atât înainte, cât și după apariția mahalalei, fără a fi înlocuit de acesta, ci folosit concomitent. Într-un act de danie din 1674, frații Lupașco și Vasile dăruiau o casă preotului Gligoraș care „iaste în popor la S(ven)ți Ioan Zlataust”⁴²; așa cum era și cazul localizării folosite de Ștefan zugrav, atunci când lăsa prin diată, soției sale Anița, o casă „în pupur la Curelari”⁴³. Folosirea concomitentă a celor doi termeni a continuat și în secolul următor, moment din care,

³¹ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *În șalvari și cu ișlic. Biserică, sexualitate, căsătorie și divorț în Țara Românească a secolului al XVIII-lea*, București, Editura Humanitas, 2011, p. 83.

³² *Documente Iași*, vol. VI, *Acte interne (1756-1770)*, ed. Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2004, p. 627, nr. 720: „[...] domnia mea de-a pururea voim și poftim odihna locuitorilor pentru ca să nu se supere mai mult oroșenii aceștia care sunt trăitori cu casele lor pe locul domnesc în acele două mahalale”.

³³ Simion Câlția, *op. cit.*, p. 424.

³⁴ Marius Chelcu, *op. cit.*, p. 74.

³⁵ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, București, 1903, p. 105.

³⁶ Idem, *Istoria Bucureștilor*, p. 73.

³⁷ Constantin G. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, ediția a II-a, București, Editura Sport-Turism, 1979, p. 300; Adriana Scripcaru, *op. cit.*, p. 377-378.

³⁸ Marius Chelcu, *op. cit.*, p. 75.

³⁹ *Documente Iași*, vol. III, *Acte interne (1691-1725)*, ed. Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2000, p. 277, nr. 302; p. 337, nr. 379.

⁴⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 384, nr. 301.

⁴¹ *Ibidem*, vol. II, p. 120, nr. 119; p. 170, nr. 122; p. 295, nr. 218 etc.

⁴² *Ibidem*, p. 385, nr. 421. Casa este vândută la 1685 de preot lui Enache lăcătușul, fiindu-i descrisă amplasarea astfel: „[...] o casă ci iasti în poporul lui Sv(en)ți Ioan” (*ibidem*, p. 541, nr. 613).

⁴³ *Ibidem*, p. 503, nr. 567.

pentru orașul Iași, aveau să fie folosiți mai rar. Este cazul hotărniciei făcute unui loc de casă în 1731, când reprezentanții trimiși de domn caută să facă dreptate jăluitarului, chemând „preoți mahalagii de popor de la besereca de la Curăları și neguțători mahalagii care sunt iscăliți mai gios și așa am socotit cu toți mahalagii și poporării împreună”⁴⁴. Acest document este cu atât mai elocvent cu cât ne dovedește că suprapunerea mahalalei peste structurile locale existente, deși ne este evidențiată, printre altele, și de toponimia urbană, nu a fost una totală. Așa se explică și un alt exemplu întâlnit într-un act de vânzare dat de Elisafca călugărița, care vindea o casă aflată în „Muntenimea de Mijloc la poporul Blagoveștenilor”⁴⁵; în acest document, termenul de *popor* era folosit pentru a denumi zona din preajma bisericii, parohia de care aparținea.

Asemenea mahalalelor din Imperiul Otoman, în Țările Române, numele acestor zone urbane au avut ca punct de reper, deseori, hramurile unor biserici, numele unor personaje locale sau anumite elemente de identificare ale spațiului: activitățile economice, apartenența etnică a mahalagiilor sau specificitățile ce defineau, nu rareori, populația din perimetrul cu pricina⁴⁶. Printre cele mai utilizate nume oferite mahalalelor se numărau cele care făceau referire la compoziția etnică a zonei, așa cum era mahalaua armenilor, a grecilor (Grecimea) sau a țigănimii din Botoșani⁴⁷; la activitatea profesională a locuitorilor (mahalaua Blănarilor sau a Cojocarilor din Suceava⁴⁸, Curelarilor din Iași⁴⁹); la hramurile unor biserici (mahalaua Sf. Nicolae din Suceava⁵⁰, Sf. Ilie din Iași⁵¹, Sf. Ioan din Botoșani⁵²) etc. Uneori, mahalalele preluau numele satelor din jur; erau transformate în structuri urbane marginale, așa cum era cazul Tătărașilor⁵³, Rufenilor⁵⁴ sau a Muntenimilor din Iași⁵⁵, odată cu extinderea târgului.

În Țările Române, termenul de mahala a fost folosit de locuitori sau autorități într-o măsură mai mică, ce e drept, la încadrarea în geografia simbolică a orașului a unui loc sau imobil aflat în zona rezidențială; în acest caz, încadrarea se concretiza prin sintagma *la mahala*. Astfel, expresia amintită împărțea simbolic orașul în două: zona comercială, de târg (*la uliță, în târg*) și zona rezidențială, de locuit (*la mahala*)⁵⁶, diferențiere

⁴⁴ *Ibidem*, vol. IV, *Acte interne (1756-1770)*, ed. Ioan Caproșu, Iași, 2004, p. 94, nr. 129 „(...) am mers acolo la mahala și am chemat preoții mahalagii de popor”.

⁴⁵ *Ibidem*, vol. VI, nr. 265, p. 228. Un alt exemplu este cel de la 1708, din Muntenime, unde „poporeni de la svânta beserică de Preapodobna Paraschiva” dăruiau un loc de casă preotului Alexe de la biserica Banului (*ibidem*, vol. III, p. 299, nr. 332).

⁴⁶ Pentru o analiză complexă a toponimiei urbane și pentru procesul de evoluție și transformare, vezi Adrian Rezeanu, *Studii de toponimie urbană*, Baia Mare, Editura Universității de Nord, 2009; Iorgu Iordan, *Toponimie românească*, București, Editura Academiei Române, 1963. A se vedea și Josiane Teyssot, *La rue médiévale: un espace nommé et délimité*, în *L'Historien en quête d'espaces*, edité par Jean-Luc Fray, Céline Pérol, Presse Universitaires Blaise-Pascal, 2004, p. 317-328.

⁴⁷ Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Fălticeni, 1926, p. 55-56; Eugenia Greceanu, *Ansamblul urban medieval Botoșani: Botoșanii care s-au dus*, Iași, Editura Demiurg, 2009, p. 62-65.

⁴⁸ Emil Ioan Emandi, Mihai Ștefan Ceaușu, *Să nu dărâmi dacă nu știi să construiești*, Rădăuți/Iași, Editura Glasul Bucovinei, 1991, p. 78.

⁴⁹ *Documente Iași*, vol. II, p. 503, nr. 567.

⁵⁰ Emil Ioan Emandi, Mihai Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 72.

⁵¹ *Documente Iași*, vol. III, *Acte interne (1691-1725)*, ed. Ioan Caproșu, Iași, 2000, p. 4, nr. 7.

⁵² Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 34.

⁵³ C. Cihodaru, Gh. Platon, *op. cit.*, p. 69.

⁵⁴ *Documente Iași*, III, p. 216, nr. 254.

⁵⁵ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 273.

⁵⁶ Gavril fiul Saftעי covrigeasa își făcea la 1740 casă pe loc părintesc, obligându-se, în fața mahalagiilor, să-i cumpere un loc de casă mamei sale, „de la de(a)l de aceasta, ca la mahala” (*Documente Iași*, vol. IV, p. 312, nr. 411; p. 94, nr. 129; *ibidem*, VI, p. 20, nr. 22; *ibidem*, VII, *Acte interne (1771-1780)*, ed. Ioan Caproșu, Iași, 2005, p. 664).

importantă mai ales din perspectiva sistemului de impozitare sau de evaluare a proprietăților urbane. Procesul de modernizare a accelerat evoluția mahalalei de la începutul secolului XIX, ceea ce a presupus noi realități urbane, precum: lărgirea perimetrului urban, pătrunderea tot mai pronunțată a zonei funcționale a orașului în spațiul celei rezidențiale, dezvoltarea rețelei stradale, sistematizarea și adoptarea unor măsuri edilitare, precum și schimbarea mentalității asupra spațiului urban (public și privat). Toate aceste schimbări au solicitat noi mecanisme de structurare socio-administrativă. Astfel înțelegem schimbarea semantică și atribuirea unui înțeles negativ termenului de *mahala*, în perioada modernă de după 1830. Ea ajungea să desemneze periferiile sărace ale orașului⁵⁷, mai întâi din punct de vedere spațial; apoi, spre finalul secolului XIX, peiorația intra și în geografia simbolică a urbei, denotând o zonă a comportamentelor vulgare și o sinteză a tuturor contrastelor⁵⁸.

Târgul de Sus și Ulița din Afară – limitele nordice ale Iașilor din secolul XVII

Pentru a scrie istoria urbanității ieșene la începutul celei de-a doua etape a evoluției sale⁵⁹, trebuie precizat că dezvoltarea ei a cunoscut un real impuls odată cu ridicarea unei curți domnești, în primele decenii ale secolului XV, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun⁶⁰. Folosirea tot mai frecventă a reședinței domnești de la Iași pe tot parcursul secolului⁶¹ a dus la o creștere a rolului deținut de acest oraș, în plan politic, economic și comercial; iar stabilirea treptată a scaunului țării, la Iași, în secolul următor, a fost urmată de o evidentă dezvoltare a urbanizării de la Est de Carpați. Noile realități economice, sociale sau culturale au solicitat orașenilor o lărgire considerabilă a teritoriului orașenesc. Raportată la perioada anterioară de evoluție, extinderea se producea în scurt timp, mărirea teritoriului desfășurându-se sub influența reliefului local, care decidea și așezarea principalelor repere urbane apărute în această perioadă⁶².

Aruncând o privire asupra Iașului – menționat în documente sau identificat în baza săpăturilor arheologice efectuate – de la sfârșitul secolului XVI și începutul celui următor⁶³, șanțul orașului (hindichiu) trecea prin preajma mănăstirii Golia, de-a lungul

⁵⁷ Adrian Majuru, *Bucureștii mahalalelor sau periferia ca mod de existență*, București, Editura Compania, 2009, p. 8.

⁵⁸ Georgiana Sârbu, *Istoriile periferiei. Mahalaua în romanul românesc de la G. M. Zamfirescu la Radu Aldulescu*, București, Cartea Românească, 2009, p. 6.

⁵⁹ Caracteristicile orașelor din Țările Române și influențele diferitelor culturi urbane exercitate asupra lor împart procesul de evoluție a centrelor urbane medievale românești în două etape. Prima etapă este plasată între secolele XIV și XVI și coincide cu formarea orașelor în care specificului local îi sunt adăugate influențele din centrul continentului, orașul românesc fiind încadrat într-o tipologie specifică acestui spațiu european. Cea de-a doua etapă, cuprinsă între secolul XVII și sfârșitul secolului XVIII, este una orientală, în care orașul de la Est și Sud de Carpați preia din trăsăturile orașului otoman, răspândite pe întreg cuprinsul Peninsulei Balcanice (N. Iorga, *Ce a fost, ce este, ce poate fi Iașul*, Iași, 1935).

⁶⁰ Laurențiu Rădvan, *Orașele din țările romane în Evul Mediu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, p. 537.

⁶¹ V. Neamțu, *Stabilirea capitalei Moldovei la Iași*, în *AȘUI*, a. Istorie, XIV, 1968, p. 124-126.

⁶² Laurențiu Rădvan, Mihaela Rădvan, *Cu privire la organizarea spațiului urban în Țara Moldovei în evul mediu*, în *AȘUI*, s.n., Istorie, LIX, 2013, p. 81.

⁶³ Nu vom insista aici asupra primei perioade din cronologia orașului Iași, informații referitoare la evoluția lui din primele secole putând fi consultate, printre altele, în lucrările: Alexandru Andronic, *Iașii până la mijlocul secolului al XVII-lea*, Iași, Editura Junimea, 1986; C. Cihodaru, Gh. Platon, *Istoria orașului Iași*, vol. I, Iași, Editura Junimea, 1980; C. Cihodaru, *Începuturile vieții urbane la Iași*, în *AȘUI*, a. Istorie, XVII, 1971, fasc. 2, p. 31-42; N. A. Bogdan, *Orașul Iași*, ediția a II-a, Iași, 1913; Constantin G. Giurescu, *op. cit.*; N. Iorga, *Ce a fost, ce este, ce poate fi Iașul*.

străzii ce pleca din viitoarea Piață a Unirii și ducea spre Târgul Cucului; era cunoscută sub denumirea de „ulița ce mergea spre Golia”⁶⁴. Ctitorie a familiei Golăi din secolul XVI și refăcută de Vasile Lupu la începutul veacului XVII⁶⁵, Golia a reprezentat, pentru acea perioadă, principalul reper urban de la granița de nord a Iașului⁶⁶.

Despre locul ocupat de lăcaș în topografia urbană în deceniul șapte al secolului XVI, aflăm că era în „târgul Iașilor, la margine”⁶⁷. Atribuindu-se Iașului rolul de reședință domnească permanentă și apoi de capitală, s-a încurajat procesul de așezare a unor noi locuitori, de stabilire a familiilor și a curțiilor boierești, precum și a populației rurale așezate dincolo de hotarul târgului, atrasă de noile posibilități economice ale lumii urbane⁶⁸. Drept urmare, a avut loc o creștere a sporului demografic în vatra veche a orașului, apoi lărgirea perimetrului urban prin apariția unor noi ulițe sau târguri, alături de cele care existau deja⁶⁹. Extinderea orașului în primele decenii din secolul XVII a avut un ritm foarte alert și a impus o nouă direcție de lărgire spre Dealul Copoului, în zona de platou, alături de cea veche, dezvoltată pe terasa râului Bahlui.

Prin configurația și constituția terenului, partea de nord era mai avantajoasă pentru locuire, deoarece nu exista pericolul inundării terenurilor, așa cum se întâmpla pe lunca râului din sudul orașului, unde terenul era mlăștinos; nu erau posibile nici alunecările de teren, inerente pe toată marginea terasei ce însoțea drumul Păcurarilor⁷⁰. Noua zonă urbană a orașului primise denumirea de Târgul Nou sau Târgul de Sus, oferită ca o contrapondere la Târgul de Jos din „dricul” Iașului; prima lui atestare o întâlnim în 1610, sub denumirea de Târgul Nou⁷¹, apoi în 1620, într-un act de stăpânire asupra unui loc de dugheni al lui Marmură uricar, aflat în Târgul de Sus⁷² – denumire folosită cu o mai mare frecvență în documentele epocii. Actul de atestare și numele primit ne arată că zona luase de la înființare forma unui spațiu comercial, cu o activitate economică intensă, ce răspundea necesităților celor așezați pe noile terenuri de pe versantul Dealului Copou.

Un bun reper pentru evoluția Iașilor la hotarul de nord, în primele decenii ale secolului XVII, este reprezentat de aceeași mănăstire Golia: dintr-o biserică situată la marginea orașului, în 1631 era deja poziționată în mijlocul Iașului⁷³. Noua încadrare topografică era și punctul de plecare pentru mai multe ulițe din zonă, printre cele mai vechi fiind atestate Ulița Strâmbă „în Târgul Năou”⁷⁴ și Ulița Nouă⁷⁵, numită apoi

⁶⁴ Al. Andronic, *op. cit.*, p. 53.

⁶⁵ Gerd Franck, *Un ctitor și o ctitorie: Ion Golăi și mănăstirea Golia*, în Laurențiu Rădvan (ed.), *Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident – tranziția de la medievalitate la modernitate*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, p. 45.

⁶⁶ Marius Chelcu, Cătălina Chelcu, *Mănăstirea Golia: reper al organizării spațiului urban*, în *AIX*, tom XLVIII, 2011, p. 223-239.

⁶⁷ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un corpus*, I (1429-1750), editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, Iași, Editura Demiurg, 2008, p. 86-87.

⁶⁸ Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, *Contribuții la istoria orașului Iași*, în *MA*, nr. VI-VIII (1981), p. 193.

⁶⁹ Până la sfârșitul secolului XVI, orașul se dezvoltase în jurul reședinței domnești, de-a lungul axului opus ei și în spatele acestui ax, spre nord, și cuprindea ulița Târgului de Jos, ulița Trapezenească, Ulița Sf. Vineri, Ulița Cizmăriei, Ulița Armenilor (Armenimea), ulița Podului Vechi (Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 35-36).

⁷⁰ Victor Tufescu, *Iașii și orașele din nordul Moldovei*, Chișinău, Tipografia Cartea Românească, 1932, p. 10.

⁷¹ *Documente Iași*, vol. I, p. 129-130, nr. 93.

⁷² *Ibidem*, p. 186, nr. 136.

⁷³ Sever Zotta, *Mănăstirea Golia*, în *IN*, 1925, fasc. 5/1925, p. 37.

⁷⁴ *Documente Iași*, vol. I, p. 201, nr. 150.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 328, nr. 428; p. 364, nr. 285.

Ulița sau Podul Hagioaiei; ea pleca din spatele mănăstirii Golia, nou reconstruită⁷⁶, și mergea spre Copou. Această din urmă uliță este atestată documentar începând cu anul 1634⁷⁷, sub numele de Ulița Nouă, apoi din 1665 cu cea de ulița Hagioaiei⁷⁸; și se număra la acel moment printre căile de acces importante ale orașului, fapt dovedit de podirea ei⁷⁹, impusă, cel mai probabil, de intensificarea locuirii, a tranzitului și a negoțului.

Amenajarea zonei comerciale din fața mănăstirii Golia, în uliță, apoi pe podul Chervăsăriei⁸⁰, construirea unui han al mănăstirii, ridicarea de dughene de o parte și de alta a Podului Hagioaiei⁸¹ și folosirea acestuia ca rută de acces pentru ieșirea din oraș spre nordul țării au făcut ca așezarea noilor locuitori din zonă să depășească hindichiul săpat la mijlocul secolului XVII⁸² și să înglobeze o altă uliță nou formată: Ulița din Afară⁸³. Astfel, direcția de extindere a orașului era clară, fiind dovedită și de toponimia noilor zone cuprinse în perimetrul urban: Ulița Nouă, Târgul Nou, Ulița din Afară⁸⁴.

Pentru a doua jumătate a secolului XVII, mai ales în ultimele decenii, când dezvoltarea teritorială a orașului s-a efectuat în același ritm, bisericile au continuat să fie reperate topografice și urbanistice în jurul cărora s-au coagulat anumite comunități, desprinse din populația urbană existentă în regiune. Urmând același exemplu amintit mai sus, putem surprinde dezvoltarea spațială a Iașilor mergând pe axa tratată de bisericile ridicate în această zonă, la marginea orașului, în mijlocul unor comunități restrânse. Acest traseu pleca din Târgul Făinii⁸⁵, cotind prin spatele uliței Târgului de Sus spre biserica cu hramul Sfinților Teodori⁸⁶ și se oprea la un alt lăcaș ridicat în această perioadă (1672), cu hramul Sfântului Nicolae: numit și biserica Sf. Nicolae cel Sărac sau de Sus, construită la marginea orașului de Luca, pârcălabul de Chișinău⁸⁷.

⁷⁶ Petronel Zahariuc, Florin Marinescu, *O manifestare neobservată a moștenirii bizantine în diplomația medievală moldovenească și câteva note despre biserica Mănăstirii Golia*, în *SMIM*, XXIII/2005, p. 79-101.

⁷⁷ *Documente Iași*, vol. I, p. 328, nr. 248.

⁷⁸ Informațiile documentare din această perioadă, puține la număr, nu ne ajută să identificăm persoana care provine denumirea uliței. Probabil, numele venea de la soția unui negustor grec care își avea acolo casa sau dughenele de uliță. Pentru o detaliere a acestei opinii, a se vedea Sorin Iftimi, *Vechi planuri privitoare la Ulița Târgului de Sus din Iași (Bld. Independenței)*, în „Monumentul. Tradiție și viitor”, vol. XI/2009, partea I, p. 39-67.

⁷⁹ *Documente Iași*, vol. II, p. 74-75, nr. 76.

⁸⁰ Marius Chelcu, Cătălina Chelcu, *op. cit.*, p. 233.

⁸¹ Printre primii proprietari ai dughenelor și caselor de pe noua uliță se numărau mănăstirile care primeau și scutiri de taxe. Mănăstirea Aron Vodă stăpânea o dugheană și o pivniță în 1659, pe Ulița Nouă (*Documente Iași*, vol. I, p. 522, nr. 469), iar mănăstirea Pângărați – o casă primită danie de la Andronis și Sora, soția lui, în 1641 (*ibidem*, p. 383, nr. 300). Vecinătatea uliței cu mănăstirea Golia poate fi un argument solid și pentru existența unor dughene sau alte construcții comerciale ale lăcașului pe această uliță, după obiceiul altor mănăstiri din oraș, care dețineau în apropiere numeroase construcții cu caracter comercial (Marius Chelcu, Cătălina Chelcu, *op. cit.*, p. 230).

⁸² Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 88.

⁸³ *Documente Iași*, vol. II, p. 64, nr. 62.

⁸⁴ Practica toponimică menționată aici (Târgul Vechi – Târgul Nou/Târgul de Jos – Târgul de Sus) este întâlnită și în alte centre urbane, printre care Suceava, Botoșani, Roman etc.; Emil Ioan Emandi, Mihai Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 79-83; Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 33; idem, *Structura urbană a orașului Roman, mărturie a trecutului istoric*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor. Seria Monumente Istorice și de Artă”, XLIV, nr. 2/1975, p. 35-36.

⁸⁵ *Documente Iași*, vol. II, p. 274, nr. 294. Târgul Făinii s-a format în secolul XVII, în documentele interne ale orașului fiind menționat frecvent, începând cu a doua jumătate a secolului. Târgul – locul unde se vindea făina – a fost organizat în preajma mănăstirii Golia și a bisericii Curelari, reprezentând un loc de întâlnire pentru mai multe ulițe: Hagioaiei, Sărăriei, Mutenimii etc. Denumirea sa a fost înlocuită, treptat, de la sfârșitul secolului XVIII, cu numele de Târgul Cucului. O explicație a toponimului la Mircea Ciubotaru, *Lexic și toponimie din Moldova*, în *ALIL*, t. XLVII-XLVIII/2007-2008, p. 311-317.

⁸⁶ *Documente Iași*, vol. II, p. 233, nr. 263.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 585, nr. 665.

Traseul bisericilor ctitorite în această perioadă de boieri sau mahalagii se suprapune pe traseul Uliței din Afară, aflată la acel moment, așa cum toponimia o dovedește, într-o zonă semiurbană; și care, alături de șanțul orașului, despărțea Iașii de satele din hotarul nordic al târgului. Ulița pleca de la baza dealului Copou, locul unde își încheiau traseul alte două străzi, Ulița Sârbească și Podul Hagioaiei, urmându-și calea prin fața bisericii Sf. Nicolae (amplasată pe locul actualei Case de Cultură a Studenților), care apare în documente ca fiind așezată „pe ulița din afară de oraș”⁸⁸. Traseul continua apoi spre sud, pe locul actualei străzi Vasile Conta, spre biserica Sfinții Teodori, ce era zidită la deal de uliță, și ajungea în Târgul Fâinii trecând prin fața bisericii Curelari⁸⁹. În economia tramei stradale a orașului, Ulița din Afară a avut rolul de a permite circulația carelor cu mărfuri grele și a transporturilor ce soseau din nordul țării venind de la Ștefănești sau Botoșani și care, datorită greutății încărcăturilor, pricinuiau mari stricăciuni ulițelor din oraș, în special Podului Hagioaiei⁹⁰. Printre transporturile efectuate pe această rută s-au aflat și cele de sare; ceea ce explică dispariția denumirii uliței din memoria colectivă a orașenilor, la începutul secolului XVIII, prin suprapunerea ei cu o parte din traseul Drumului Sării, care intra în Iași prin Păcurari și se unea cu traseul vechii ulițe din afară, după ce mărginea locul și cimitirul bisericii Sf. Nicolae de Sus⁹¹.

O nouă mahala în partea de nord a Iașilor: Muntenimea

În Iași, mahalaua a fost adoptată și impusă ca structură administrativ-teritorială în secolul XVII, acest veac însemnând, cu mici excepții⁹², o etapă de progres, îndeosebi teritorial⁹³. La fel ca în alte orașe din Țările Române⁹⁴, mahalaua ieșeană nu a ținut cont, în momentul apariției sale, de poziția geografică a zonei încorporate și nici de gradul ei de dezvoltare urbană. Așa se explică de ce întâlnim situații în care mahalaua s-a suprapus unor zone urbane, semiurbane sau chiar rurale, acaparate de procesul de lărgire a orașului, fapt ce ne ajută să grupăm mahalalele ieșene în două categorii: cele formate în spațiul urban (mahalalele din interior) și cele adăugate orașului prin alipirea unor zone semiurbane (mahalalele exterioare). În prima categorie intră acele zone existente în Iași secolului XVII sub formă de parohii (popoare) din jurul unor biserici, precum Sf. Ilie și Sf. Ioan⁹⁵, sau a unor ulițe cu zona aferentă acestora, așa cum au fost Ulița Trăpezezești⁹⁶, Brăhăria⁹⁷ sau Căcaina⁹⁸.

În ceea ce privește cea de-a doua categorie, observăm în documentele epocii că satele aflate în hotarul Iașului, în imediata apropiere a spațiului urban⁹⁹, care-i asigurau

⁸⁸ *IN*, fasc. 5/1925, p. 122; *Documente Iași*, vol. II, p. 585, nr. 665.

⁸⁹ Eugen Pavelescu, *Economia breslelor din Moldova*, București, 1939, p. 278 (hartă).

⁹⁰ C. Cihodaru, Gh. Platon, *Istoria orașului Iași*, vol. I, p. 103.

⁹¹ Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 273.

⁹² Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de Iorgu Iordan, București, Editura Minerva, 1975, p. 88;

⁹³ C. Cihodaru, Gh. Platon, *op. cit.*, p. 91-95.

⁹⁴ Adrian Majuru, *op. cit.*, p. 7.

⁹⁵ *Documente Iași*, vol. III, p. 263, nr. 294.

⁹⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 384, nr. 301.

⁹⁷ Uliță și mahala, denumirea veche a Uliței Măjilor, locul unde s-a stabilit piața de pește din Iași și care făcea legătura între Ulița Mare și Târgul de Sus (*Documente Iași*, vol. II, p. 472, nr. 528; „măhăloa Brăhării”; p. 348, nr. 375, p. 458, nr. 515).

⁹⁸ Uliță aflată în preajma Podului Mesercilor, în partea de nord-est a orașului, ce și-a preluat numele de la pârâul din zonă (*ibidem*, p. 351, nr. 399).

⁹⁹ Este important să facem această distincție referitoare la apropierea satelor de zona urbană, deoarece este cunoscut că hotarul Iașilor a avut o întindere considerabilă în această perioadă, în care puține astfel de

și aprovizionarea, au fost încorporate acestuia sub forma unor mahalale. Deși procesul urbanizării lor a început la sfârșitul secolului XVII, ele au fost integrate efectiv, în special din punct de vedere fiscal, spre jumătatea secolului XVIII¹⁰⁰. Din primul ciclu de formare a mahalalelor exterioare, patru zone rurale din hotarul târgului au intrat în procesul de urbanizare în secolul XVII, și anume: Broșteni, Tătărași, Rufeni și Muntenimea. Broștenii sunt menționați, începând cu a doua jumătate a secolului XVII¹⁰¹, în partea sudică a Iașului, ca periferie locuită de țigani robi ai domniei¹⁰². Tătărașii menționați în aceeași perioadă¹⁰³ aparțineau slujitorilor domniei, printre ei numărându-se olăcarii și călărașii¹⁰⁴. Rufenii¹⁰⁵ și Muntenimea erau situate în partea de nord-est a orașului, fiind despărțite de pârâul Căcaina, în jurul căruia se formase și o zonă de locuire¹⁰⁶. Dintre cele patru mahalale menționate, cea care s-a evidențiat prin parcursul său a fost mahalaua Muntenimii, cunoscând un proces rapid de urbanizare prin stabilirea de legături economice cu orașul, odată cu care s-a dezvoltat.

Mahalaua Muntenimii s-a format în zona nord-estică a Iașului, după Podul Hagioaiei, în noul spațiu comercial apărut la începutul secolului XVII – Târgul de Sus –, pe flancul său drept; acapara o parte a satului Munteni, aflat la granița de nord a orașului, sat din hotarul târgului ce aparținea domnului țării. Satul Munteni din ocolul Iașilor fiind atestat frecvent și după formarea mahalalei, ne arată că mahalaua nu s-a suprapus întregii așezări rurale, ci a acaparat partea mai apropiată de spațiul urban, la care s-a adăugat ocuparea zonei libere dintre oraș și satul Munteni, despărțire realizată fie prin zid¹⁰⁷, fie printr-un

așezări rurale sau de loturi fuseseră oferite de domnie boierilor săi. Daniile făcute de domn din hotarul târgului erau realizate din satele mai îndepărtate, aflate la capătul hotarului, și aceasta pentru că satele ce limitau spațiul orașului reprezentau, de obicei, zona de locuire pentru slujitorii curții domnești, pentru marii boieri sau pentru cei care asigurau aprovizionarea orașului cu diferite produse alimentare (legume, lactate etc.). Vezi C. Cihodaru, Gh. Platon, *op. cit.*, p. 69.

¹⁰⁰ Laurențiu Rădvan, Mihaela Rădvan, *op. cit.*, p. 88.

¹⁰¹ În 1669, sunt menționați în câteva acte de vânzare a unor proprietăți din Iași, ca martori, preoții de la biserica din Broșteni: „[...] preutul Niculae de la besiarică din Broșteni” (*Documente Iași*, vol. II, p. 195, nr. 221; p. 202, nr. 231; p. 498, nr. 559).

¹⁰² *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), București, Editura Științifică, 1971, p. 183.

¹⁰³ În catastiful unei dughene din Iași, la data de 25 august 1679, apar menționați Condre, Costandin, Pătrașco și Nedele, locuitori ai Tătărașilor (*Documente Iași*, vol. II, p. 462-466, nr. 520). Tătărașii sunt menționați pentru întâia oară în 1628, când sunt întăriți noii mănăstiri ridicate, cu hramul Sf. Ioan, mai mulți țigani (*ibidem*, p. 249, nr. 183).

¹⁰⁴ În Tătărași, locuiau și robii țigani cumpărați de la tătari (*ibidem*, p. 249, nr. 183), denumire întâlnită și pentru cartierele mărginașe și din alte orașe: Suceava, Vaslui, Piatra (C. Cihodaru, Gh. Platon, *op. cit.*, p. 69).

¹⁰⁵ În lucrarea monografică a Iașilor, N. A. Bogdan menționează că Rufeni a fost zona ocupată de populația rusească stabilită aici (N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 83). Dintr-un act de la începutul secolului XVIII (1702), aflăm că satul era o parte a moșiei mănăstirii Copou, după ce Constantin Duca judecă pricina asupra acestuia dintre mănăstirea Copou și mănăstirea Trei Ierarhi (*Documente Iași*, vol. III, p. 174, nr. 204). Despre locuitorii Rufenilor aflăm că erau dintre oamenii mănăstirii mutați de Vasile Lupu de pe locul mănăstirii Copou și trimiși în Rufeni, precum și oameni străini, Mihail Racoviță împuternicind mănăstirea de a „strânge și a ține oameni străini fără de bir domnesc, numai să fie tocmiți cu rupta la visterie [...] la satul anume Rufeni” (*ibidem*, p. 216, nr. 253). Rufenii și Tătărașii s-au unit în prima jumătate a secolului XVIII, atunci când este atestată și noua mahală formată în urma procesului de unificare (Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 268).

¹⁰⁶ În partea de sud-est, la vale de Golia și de Târgul Făinii, s-a format, la sfârșitul secolului, Ulița Căcaina, cu o zonă aferentă de locuire, una intermediară între Rufeni și Muntenime, de dimensiuni reduse, în preajma Podului Mesercilor (vechea măcelărie). Vezi Ștefan Olteanu, Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, Editura Academiei Române, 1969, p. 184.

¹⁰⁷ Deși informațiile sunt foarte rare în privința existenței unui zid de apărare la granița orașului, acesta este amintit uneori în documentele din secolul XVII, pentru zona de nord-est sau nord-vest: „[...] casă ce are dumnealui (n.r. Solomon Bîrlădeanul) aicea în târg despre zidu” (*Documente Iași*, vol. I, p. 448, nr. 384); „[...]”

șanț de apărare¹⁰⁸. Satul Munteni și-a continuat existența în partea de nord, făcând hotar comun cu moșia mănăstirii Copou și cu zona sa de vie (Podgoria Copou), fapt dovedit în prima jumătate a secolului XIX de unirea satului Podgoria Copou și a Cătunului Copou cu Muntenii, sub denumirea compusă de „Munteni cu Podgoria Copou”¹⁰⁹. La jumătatea secolului XIX, un alt sat a fost adăugat asocierii așezărilor rurale¹¹⁰, iar până la finalul secolului XIX toate acestea erau parte a comunei Copou¹¹¹. Un prim document ce probează realitatea spațială a zonei după formarea mahalalei Muntenimii datează de la începutul secolului XVIII (1707), atunci când Iacob, nepotul lui Hilotei, călugăr la schitul Zagavei din ținutul Iași, dădea o mărturie pentru satul Munteni lui Ștefan, preot la biserica Sf. Nicolae de Sus, una din primele biserici în jurul căreia s-a dezvoltat mahalaua Muntenimii¹¹².

Cum mahalaua s-a suprapus unui spațiu de locuire deja format, preluarea numelui satului s-a înscris într-un proces firesc de transferare a memoriei colective a locuitorilor, noua realitate urbană primind denumirea de mahalaua Muntenimii. Toponimul este unul des întâlnit în epocă, întâi în spațiul rural impus, apoi și în perimetrul urban. Prima atestare a termenului pentru desemnarea unei așezări din Moldova datează din secolul XVI (1503)¹¹³, fiind întâlnit ulterior ca nume al satului Munteni de pe Prut¹¹⁴; mai apar și alte așezări din veacurile următoare, precum: Muntenii de Jos¹¹⁵ și Muntenii de Sus¹¹⁶ din ocolul târgului Vaslui, Muntenii din Târgul Frumos¹¹⁷, Muntenii din Roman¹¹⁸, iar exemplele pot continua.

În ceea ce privește semnificația numelui există două direcții de analiză, ambele trimițând la originea geografică mahalagiilor. Prima se referă la populația sosită din așezările de la munte – muntenii –, iar a doua conține și o semnificație politică oferită termenului, desemnându-i pe cei veniți din Țara Românească, din *Muntenia*; era un termen folosit în Moldova acelei perioade pentru desemnarea provinciei de la sud de Carpați¹¹⁹. În cazul Muntenimilor ieșene, tindem să credem că toponimul indică venirea

o casă din Iași de la Ulița Sârbească, la Zidu” (*ibidem*, vol. II, p. 91, nr. 93); „[...] un loc de case, de la Zid” (*ibidem*, p. 118, nr. 130); locul mișeilor din Iași „în capul Târgului de Sus, despre Zidiu” (*ibidem*, p. 545, nr. 618).

¹⁰⁸ Deși existența unui șanț de apărare este plasată mult mai devreme (la Alexandru Andronic, *op. cit.*, p. 38), în sursele vremii este atestată săparea hindichiului în 1739 (*Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695-1754*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura Academiei Române, 1965, p. 455). Din deceniul al patrulea, în documentele interne ale orașului, șanțul de apărare începe să fie menționat frecvent (*Documente Iași*, vol. VI, p. 10, nr. 13; p. 35, nr. 44; nr. p. 84-85, nr. 97 etc.).

¹⁰⁹ *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, volumul I, *Repertoriul istoric al unităților administrative-teritoriale*, partea I A, *Unități simple (localități și moșii)*, A-O, coord. Dragoș Moldovanu, București, Editura Academiei Române, 1991, p. 755.

¹¹⁰ „[...] Rediul lui Tătar cu Munteni ot Copou”, în *ibidem*, p. 756.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² *Documente Iași*, vol. II, p. 286, nr. 315.

¹¹³ *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374-1600*, redactor responsabil Gh. Bolocan, București, Editura Academiei Române, 1981, p. 149.

¹¹⁴ *Cronicari munteni*, I, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu, București, Editura pentru Literatură, 1961, p. 310.

¹¹⁵ „[...] satul Munteni ce este pe Bârlad, în ținutul Vaslui [...] sat domnesc” (*Documente Iași*, vol. II, p. 14-15, nr. 15). Acesta era închinat de Miron Barnovschi ctitoriei sale din Iași cu hramul Adormirea Maicii Domnului (*ibidem*, vol. I, p. 239-244, nr. 178).

¹¹⁶ *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. cit., p. 754.

¹¹⁷ *Documente Iași*, vol. IV, p. 41-43, nr. 56.

¹¹⁸ *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. cit., p. 757.

¹¹⁹ Pentru această a doua variantă există și o mărturie documentară din secolul XVII; este vorba de satul Munteni sau Țigăneștii Noi din ținutul Tecucului, unde locuitorii au fost aduși de Dabija Vodă din Muntenia (Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 297). Denumirea de Muntenia sau Țara Muntenească folosită de locuitorii Moldovei pentru a desemna Țara Românească este utilizată și de cronicari (*Cronicari munteni*, I, p. 24).

locuitorilor din satele de la munte sau din localități aflate pe traseul unui drum orientat spre o zonă muntoasă; iar așezarea lor în apropierea orașului poate să fi avut loc odată cu folosirea Iașilor ca reședință domnească. Atribuirea toponimului plecând de la originea montană a populației poate fi explicată prin formarea satului fie prin așezarea simplă a noilor locuitori, fie prin proporția lor numerică mai mare în raport cu cea locală. Un argument în acest sens poate fi și faptul că populației locale din orașele Țării Moldovei i-a fost adăugată de puterea domnească, prin oferirea de privilegii, o populație străină, sub forma unor grupuri (în unele cazuri etnice sau profesionale) aduse de la sud sau vest de Carpați¹²⁰. Tiparul enunțat poate fi cu atât mai plauzibil cu cât în satul alăturat Muntenilor, în Rufeni, sat de pe moșia mănăstirii Copou, domnia oferise mănăstirii privilegiul de a „strânge și a ține oameni străini fără de bir domnesc”¹²¹, satul fiind format atât din localnici, cât și din locuitori străini aduși din alte zone.

Prima atestare a mahalalei datează din 30 iunie 1669, când ea apare într-un act de mărturie privind vânzarea unei treimi din satul Bârlădești din ținutul Lăpușna, hatmanului Neculai Racoviță. Locul vândut aparținea lui Andrei Bozagiul „din târgu din Ieși, din Muntenimi”¹²², așa cum arătau marii boieri chemați să dea mărturie. La această dată, localizarea Muntenimii în spațiul orașului ne îndreptățește să susținem formarea mahalalei cu cel puțin două-trei decenii înainte, în prima jumătate a secolului XVII, imediat după apariția Târgului de Sus, în zona lui estică de locuire. Despre Andrei Bozagiul, primul locuitor cunoscut al Muntenimii, aflăm că era căsătorit cu Irina și avea doi copii, Ioan și Tudora. Printre rude se numărau și Enachi și Neculau, verii lui, alături de care stăpâneau satul Bârlădești¹²³. Motivația care a stat la baza vânzării locului este și ea prezentată pe larg, în actul de mărturie arătându-se că Andrei căzuse „la robi între tătari și, neavând cu ce se răscumpăra”, împrumutase 36 de galbeni de la Vasili Chiosoiul, „surchicinul” lui Mehmet agă „de s-au plătit din robie”. Pentru recuperarea banilor, Vasile Chiosoiul primise de la Andrei un zapis prin care acesta din urmă se obliga să-i plătească în termen de trei luni, „iar de n-ar avea banii la zi să margă Chiosoiul să vândă a treia parte din sat de Bârlădești”¹²⁴. Pe lângă proprietatea din Muntenimi, Bozagiul mai deținea un loc în oraș, lângă Feredee, pe care familia lui îl vinde în 1667 lui Toderașco, mare spătar¹²⁵, absența proprietarului din actul de vânzare arătând că, în acel an, Andrei Bozagiul nu mai era în viață, actul fiind dat de fiul său.

Deși în sursele documentare nu identificăm prea multe repere pentru a trasa limitele Muntenimii în primii ani ai atestării sale, informațiile oferite de următorul act, în care este menționată, corelate cu cele oferite pentru zonele din jur, în special cea a Târgului de Sus, ne ajută să propunem o localizare precisă a acestei mahalale. Cu toate că primele mențiuni documentare o integrează în spațiul urban ieșean, din punct de vedere fiscal, Muntenimea avea să rămână o mahala exterioară pentru aproape încă un secol¹²⁶. Următoarea mențiune documentară păstrată datează din mai 1689, un deceniu

¹²⁰ Constantin G. Giurescu, *op. cit.*, p. 82.

¹²¹ *Documente Iași*, vol. III, p. 216, nr. 253.

¹²² *Ibidem*, vol. II, p. 238-239, nr. 267.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 238-239, nr. 267.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 156, nr. 176.

¹²⁶ În primul document fiscal al orașului Iași, întocmit la jumătatea veacului XVIII (Catagrafia din 1755), Muntenimile nu sunt menționate, mahalagii nefiind plătitori de taxe în visteria orașului, ci în *ciastă*, așa cum era obiceiul satelor și al mahalalelor exterioare. Din punct de vedere fiscal, ele au fost integrate după această catagrafie și până la 1774, când următorul document statistic a inclus și plățile efectuate de locuitorii acestei mahalale (*Documente statistice privitoare la orașul Iași*, ed. Ioan Caproșu, Mihai-Răzvan Ungureanu, vol. I (1755-1820), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, p. 121-127).

mai târziu, atunci când un mahalagiu al Muntenimilor, Calodi zlătar dăruia preotului Simion de la biserica de mahala Sf. Athanasie „o casă ce-au făcut și au avut Maria, fimeie mea, o casă din Muntenime, lângă mormântul turcilor”¹²⁷. Din actul de danie aflăm două noi repere spațiale ale mahalalei, care ne ajută să cunoaștem aria geografică ocupată: biserica Sf. Athanasie și Chiril și mecetul. Astfel, țesutul urban al mahalalei era legat de câteva repere mărginașe, care limitau zona Muntenimilor, și în jurul cărora, în deceniile următoare, s-au format noi insule de așezare. În partea de sud, principalul reper era reprezentat de bisericile Sfinții Teodori¹²⁸ și Sf. Atanasie și Chiril, cu zonele de locuire ale poporenilor. Urcând spre nord, spre dealului Copou, traseul mergea pe extremitatea estică și ajungea abia la baza dealului, acolo unde se afla biserica Sf. Nicolae de Sus¹²⁹ și de unde începea Ulița din Afară¹³⁰. „Mecetul turcesc” era amplasat pe latura sud-estică, iar spre vest țesutul mahalalei se desfășura de-a lungul zonei de locuire a Târgului de Sus și a Podului Hagioaiei¹³¹.

Alături de reperele menționate aici, dezvoltarea mahalalei Muntenimii a fost favorizată și de două drumuri din preajma Târgului de Sus, Ulița din Afară și Ulița Muntenimii. În cazul celei dintâi, Ulița din Afară, putem afirma că Muntenimea și-a construit țesutul urban în jurul ei, ulița respectivă păstrând în deceniile următoare și un rol simbolic, folosit la identificarea vechii trame stradale a zonei. Cea de-a doua, Ulița Muntenimii, menționată documentar în 1706, cu o zonă de locuire la fel de veche precum mahalaua, pleca de la capătul Târgului de Sus, din apropierea mănăstirii Golia¹³², la deal¹³³, pe lângă biserica Curelarilor¹³⁴ și ducea în Muntenime spre biserica Sfinții Teodori și Sf. Athanasie, legând mahalaua de perimetrul târgului. Ulița mai era denumită în epocă și Ulița de la Deal sau Ulița Nouă¹³⁵, iar zona pe care o străbătea era considerată vatra mahalalei Muntenimii.

Începând cu ultimul deceniu din secolul XVII, mahalaua Muntenimii este tot mai des întâlnită în sursele epocii, ajungând, la începutul secolului următor, să fie principala structură urbană din categoria mahalalelor exterioare, formate în urmă cu doar câteva decenii. Acest fapt s-a datorat elementelor definitorii dobândite pe întreg parcursul existenței sale, începând cu cele referitoare la evoluția și extinderea teritorială și sfârșind cu cele de ordin social, ce denotau o anumită diversificare și dinamică, ușor de observat pe toată durata existenței sale, de la sfârșitul secolului XVII și până spre jumătatea secolului XIX.

¹²⁷ *Documente Iași*, II, p. 675, nr. 655.

¹²⁸ Biserică construită ante 1669, atunci când popa „Gligor di la S(ven)ti Teodor(i)” este menționat ca martor la o vânzare a unui loc de prisacă din apropiere, din satul Rediul lui Tătar (*Documente Iași*, vol. II, p. 233, nr. 263).

¹²⁹ Biserică menționată documentar pentru întâia oară la 1690, într-un act de danie a unui loc de casă „la sv(â)nta besiarică Neculaiu [...] care iaste pe Ulița din Afară” (*ibidem*, p. 585-586, nr. 665).

¹³⁰ „Ulița din Afară în capul Târgului de Sus al Iașilor” (*ibidem*, p. 490, nr. 549).

¹³¹ *Ibidem*, p. 27, nr. 31.

¹³² Locul de intersecție a ulițelor Ciobotarilor, Podului Vechi, ulița Goliei sau ulița lui Picioroagă (vezi C. Cihodaru, Gh. Platon, *op. cit.*, Anexa 1, *Planul Orașului Iași în secolul al XVII*).

¹³³ *Ibidem*, vol. IV, p. 173, nr. 242.

¹³⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 277, nr. 302.

¹³⁵ *Ibidem*, vol. IV, p. 173, nr. 242.

SEVERAL CONSIDERATIONS REGARDING THE EMERGENCE OF “MUNTENIMEA”
MAHALLE FROM IAȘI IN THE 17th CENTURY
(Summary)

Keywords: ottoman city, urban structure, mahalle, “Muntenimea”, Iași.

In the case of the Romanian Principalities, the features that the political, economic and geographical contexts imposed on the urban areas brought forth their particularities, the cities in this part of Europe having “their own history”. The elements that the Romanian provinces borrowed from the Western area in the 14th and 15th centuries, adapting them to the local specificity and transforming them according to the 16th and 17th century Ottoman influences, led to a specific evolution of the urban communities from this zone. Along with the existence of the mahalles (which appear in the Romanian Countries in the 16th, with the accentuation of Ottoman occupation and influence in the area) further marks attest the oriental influence in the cities of the Romanian countries such as: the lack of fortifications, uncontrolled expansion of the space, the subordination of the city to the princely power, but also the power held by the Church in the urban space. The sources of that time present a layered urban world in mahalle, diverse and having its own rules, often unwritten, starting from those regarding the territorial expansion, to those concerning social life and the economic, cultural or urban development.